

Baranyi Márton

ALEKSZANDR SZOLZSENYICIN – SZÍV ÉS SZÖGESDRÓT

„Láncainkban is vállalnunk kell a sorsot, mely istenek által rendeltetett”.

(Vlagyimir Szolovjov)

Az 1917-es bolsevik forradalom hatalmának kiterjesztésével rátette kezét az orosz szellemi életre is. Az állampárt az irodalom szovjetizálásával nemzedékek egész sorát némította el, a legkülönbélebb eszközökkel: elpusztította, mint Iszaak Babelt, kiutasította, mint Joszif Brodskijt, vagy szilenciumra ítélte, mint Mihail Bulgakovot (voltak, akiket nem ért inzultus: Vlagyimir Nabokov vagy Ivan Bunyin már a forradalom idején elhagyták Oroszországot). A példákat hosszan lehetne sorolni.

1945-ben egy fiatal, a harcokban kitüntetett tűzértisztet letartóztattak a hírhedt 58-as paragrafus alapján. A vádlott – illetve a szovjet jogot figyelembe véve egyúttal bűnös – vétke abban állt, hogy egy barátjának írt magánlevélben kritizálta Sztálint. A fiatalember ezután nyolc évig raboskodott a Gulágon, legyőzte rákbetegségét, és végleg elvesztette hitét a marxista tanokban. Kazahsztáni száműzetése után 1962-ben, Nyikita Hruscsov személyes jóváhagyásával jelentette meg folytatásokban *Iván Gyenyiszovics egy napja* című, a Gulág embertelenségéről írott regényét, amely egy csapásra híressé tette a Szovjetunióban. 1990-ig, néhány novelláját kivéve, szülőföldjén nem is jelenhetett meg többé egyetlen írása sem nyomtatásban. A könyvet magyarra is lefordították, Lukács György mint a szocialista realizmus jeles művét üdvözölte, amely lerántja a leplet a személyi kultusz nyomán kialakult torzulásokról. (Szolzsenyicin Richard Pipesnak szóló érveit akár Lukácsnak is címezhetné volna: „Ha mégis rászánná magát, talán fölidéződne emlékezetében, hogy a kommunista rendőri apparátust, amely utóbb hatvanmillió áldozatot örült péppé, Lenin, Trockij és Dzerzsinszkij hozták létre [...]. Hogy Lenin saját kezűleg vetette a papírra a büntető törvénykönyv 58. §-át, azt, amely az egész sztálini GULAG-ot jogilag megalapozta.”¹)

Az író hamar persona non gratává vált a hatalom szemében. 1970-ben neki ítélték a Nobel-díjat (ekkorra már kizárták a szovjet írószövetségből), annak átvétele azonban meghiúsult: Szolzsenyicin attól tartott, hogy ha elhagyja az országot, többé nem engedik haza, a moszkvai svéd követségen való átadástól pedig a svéd fél visszalépett. Eközben titokban írta *A Gulag szigetcsoport* című könyvét, amelyet 1973-ban jelentetett meg Párizsban, orosz nyelven. Műve nem titkoltan azt volt hivatott bizonyítani, hogy a lágerek a kommunista ideológia szerves részét képezik – ez pedig már sok volt a hatalomnak. Szolzsenyicin száműzetése után először Németországba ment (Heinrich Böll látta ven-

¹ *Miért veszélyes a Nyugatra nézve Oroszország hibás megítélése?* = Alekszandr SZOLZSENYICIN: *Az „orosz kérdés” a XX. század végén*, szerk. Kiss Ilona, Európa, Budapest, 1997, 178.

dégül), majd rövid svájci kitérő után végül az Egyesült Államokban, Vermontban telepedett le. 1994-ben tért vissza Oroszországba: átrepült a Bering-szoroson, majd teátrálisan, kamerák kíséretében vonatozott haza.

*

Alekszandr Iszajevics Szolzsenyicin majdnem egykorú volt a szovjet állammal, mégis túlélte azt. Mikor a Szovjetunió összedőlt, még tizenhét év volt hátra életéből. Nem volt a kezében semmilyen eszköz, hogy azt a diktatúra ellen fordítsa, egyedül a kimondott és leírt szó hatalmával törte át „a Hazugság falát”:

Mert a mindennapos hazugság nálunk nem a züllött jellemek szeszélyéből fakad, hanem ez a létezés formája, bármely ember mindennapos boldogulásának előfeltétele. A hazugság nálunk része az államrendszernek, az egyik legfontosabb összetartó kapocs, milliárdnyi egymásba kapaszkodó kis horogból áll, úgyhogy mindenkire jut vagy néhány tucat.²

Szolzszenyicint az vezérelte évek és írások hosszú során keresztül, hogy visszaadja Oroszországnak azt az erkölcsi mércét, amit 1917-ben elvettek tőle. Visszaadja az Igazat, de visszaadja a Szépet is („A szépség menti meg a világot” – idézte egy ízben Dosztojevskijt). Hazája megújulását nem egy újabb forradalomban vagy a fegyveres felkelésben látta, amely csupán újabb emberáldozatokhoz vezetne, hanem szellemi és lelki regenerációt tartott kívánatosnak. „[...] a felszabadulást és megtisztulást *tulajdon lelkünkkel* kezdjük. És még mielőtt megtisztítanánk az országot – mi maguk tisztulunk meg. És ez az egyetlen történelmileg helyes sorrend, hiszen minek tisztítsuk meg az ország levegőjét, ha mi magunk mocskosak maradunk?”³ „Erkölcös Oroszországot kell felépítenünk – vagy semmilyen, mert akkor már úgyis mindegy.”⁴

Nem voltak illúziói azonban azzal kapcsolatban, hogy a szovjet vezetők nem fogják önként kiadni kezükből a hatalmat. 1973-ban, Moszkvában írt levelében arra szólította fel őket, hogy (már csak hatalmuk megtartása érdekében is) vetközzék le a marxista-leninista ideológiát, amely „nem csak elaggott, hanem már fénykorában is tévedett minden prófécijában, sohasem volt igazi tudomány”.⁵ Szolzsenyicin a „Nagy Haladó Világnézetben” látta Oroszország bajainak elsődleges forrását: „Húzzák le, rántsák le rólunk ezt az átizzadt szennyes inget, annyi vér tapad már hozzá – annak a hatvanmillió embernek a vére! –, hogy nem hagyja a nemzet testét lélegzethez jutni!”⁶ Az erőszakos iparosítás, a mezőgazdaság lezüllesztése és a korlátlan gazdasági haladás „őrült ábrándképe” zsákutcába futottak, Szolzsenyicin ezért a technológia humanizálását és a gazda-

² *Általantak* = SZOLZSENYICIN: *Az „orosz kérdés”...*, 164.

³ *Uo.*, 167.

⁴ *Az „orosz kérdés” a XX. század végén* = SZOLZSENYICIN: *Az „orosz kérdés”...*, 376.

⁵ *Levél a Szovjetunió vezéreire* = SZOLZSENYICIN: *Az „orosz kérdés”...*, 56.

⁶ *Uo.*, 61.

sági stabilitást ajánlotta követendő példának, az észak-orosz területek megművelését a világuér természetlen meghódítása helyett. Szorgalmazta az agresszív szovjet külpolitika elvetését, hogy az ország végre a belső megújulás útjára lépjen a birodalmi álmok és az internacionalista kötelezettségek helyett:

Azt mondják: katonai kényszerűség? De hát valójában tizedannyi katonai kényszerűség terhel bennünket, mint amennyit mutatunk, mint amennyit idegesen és kapkodva mi magunk teremtünk magunknak, amikor érdekeltségeket találunk ki magunknak az Atlanti- és a Csendes-óceán térségében.⁷

A katonaság legfőbb feladatát honvédelemben, nem pedig a nyakló nélküli fegyverkezésben látta.

Ebben az évben egy másik írásában bűnbánatra szólítja fel nemzetét:

[...] a megbánás mindig fájdalmas, enélkül nem lenne erkölcsi értéke. Azokat az áldozatokat [a kommunizmus áldozatait] nem árvíz, nem is földrengés követelte. Az áldozatok között voltak ártatlanok is, bűnösök is, de szörnyűséges tömegük nem gyűlhetett volna fel csupán idegen kéz nyomán, ehhez *mi, mindnyájunk*, Oroszország közreműködésére volt szükség.⁸

A felelősség tehát az egész nemzet vállát nyomja, s attól csakis közös erővel, közös bűnbánattal képes megszabadulni. A bűnök megnevezését és megbánását a hazaszeretet követeli meg – nem csupán a nemzeti keretek között („a megbánás végtelen kiterjedésű”⁹), tehát együtt kell járnia a más népek ellen elkövetett bűnök megvallásával is. Szolzsenyicin szerint ez jelenti az egyetlen kiutat az erkölcsi válságból.

A bűnbánat után „a legtermészetesebb módon az önkorlátozás lép színre”.¹⁰ A nagy birodalmak mind áldozatul estek mohóságuknak, az oroszoknak nem szabad megismételniük ezt a hibát. Az önkorlátozásra pedig mind az állam, mind az állampolgárok szintjén pontosan a szabadság érdekében van szükség, hogy erkölcsös rend valósulhasson meg Oroszországban. Szolzsenyicin hangsúlyozza levelének egyik konklúzióját: „Félre kell vonulnunk ettől a forró, világméretű versengéstől. [...] Távoli meleg tengerek megszerzésére törekedjünk, vagy azt akarjuk, hogy saját állampolgáraink között terjedjen szét a rosszindulat helyett a melegség?”¹¹

A nyugati értelmiségiek közül azokat, akik a budapesti ősz és prágai tavasz után még hittek a szovjet mítoszban *A Gulag szigetecsoport* ébresztette rá a valóságra. Noha Szolzsenyicin éles hangú polémiát folytatott az emigráció tagjaival, elsősorban könyveiben és csak másodsorban publicisztikájában vette fel a harcot a kommunista eszme el-

⁷ *Uo.*, 51.

⁸ *Megebánás és önkorlátozás mint a nemzeti élet kategóriái* = SZOLZSENYICIN: *Az „orosz kérdés”...*, 86.

⁹ *Uo.*, 97.

¹⁰ *Uo.*, 104.

¹¹ *Uo.*, 109.

len. Kritikákra ritkán válaszolt, ahelyett, hogy könyékig merült volna a kultúrharcba, inkább az írásnak szentelte idejét. *Miért veszélyes a Nyugatra nézve Oroszország hibás megítélése?* című esszéjében két legendával is leszámolt, amelyeket még ma is gyakran hallhatunk.

Az egyik, hogy nem fogják föl: a kommunizmus az egész emberiség totális ellensége. Hogy vele szemben hatástalan mindenféle gyógyír, nincsenek „jobb” változatai, nem „megszelídíthető”, ideológiájából következően egyedül a terrorral tarthatja életben magát. Hogy emiatt nem képzelhető el vele semmiféle békés együttélés egy közös égi-
testen [...].¹²

Másrészt, szerinte a Nyugat hajlamos a kommunizmusra mint sajátos orosz jelenségre tekinteni. Sztálin uralmában (Lenin ellenében) a cárizmus visszatükröződését látják, illetve megfeleléseket keresnek az orosz nép lelkülete és a kommunista eszme között. Szolzsenyicin a lenini és a sztálini korszak közti kontinuitást hangsúlyozta („Sztálin a ma Leninje” – idézte a sztálini időkben közszájon forgó mondást), a különbséget ket-tejük között nem az eszközökben, hanem a mértékben látta. A cár uralma alatt nem lé-
teztek kényszermunkatáborok, tette hozzá, a politikai rendőrség pedig jóval korlátozo-
tobb mozgástérrel rendelkezett, mint a Szovjetunióban. Az orosz nép és a kommunis-
ta eszme szerves egységét propagálók érvei alapot adnak a vezetők felelősségének elho-
mályosítására. „[...] az »orosz« szót csupán az elnyomott nép nemzeti öntudatának,
vallásának, kultúrájának jelölésére szabad használni – és jövőjére, amikor már megsza-
badult a kommunizmus jármától.”¹³

Szolzszenyicin a glasznoszty és a peresztrojka idején, 1990-ben jelentette meg *Ho-
gyan mentsük meg Oroszországot?* című vitairatát, amelyet ezzel a felütéssel indított: „Ütött a
kommunizmus utolsó órája. De betonépítménye még nem roskadt össze. Nehogy szét-
lapítsanak bennünket a romjai, ahelyett, hogy szabadon kerülnénk ki belőle.”¹⁴ Cím-
szavakba sorolva foglalta össze a legfontosabb problémákat, azonban nem egy átfogó,
racionalista cselekvési tervet tett közzé, inkább a lehetséges megoldásokat vette számba
(sok esetben korábbi nyugati és orosz gondolkodóra támaszkodva). Megismételte fel-
hívását az önkorlátozásra: „Kemény választás előtt állunk: vagy a Birodalom, mely min-
denekelőtt minket pusztít el – vagy népünk lelki és testi megmentése.”¹⁵ Egyéni szin-
ten is hasonló megoldást ajánlott a problémákat jogi formulákkal megoldani kívánó
modern felfogás helyett („Egy társadalom erejének vagy erőtlenségének meghatározó-
ja mindenekelőtt a lelki élet színvonala”¹⁶). Így a hangsúlyt az emberi jogokról a köte-
lességekre helyezte át. Sürgette a magántulajdon visszaállítását, amely, megfelelő kö-
rülmények között, építi a jellemet, illetve földosztást javasolt, hogy visszaállítsa a kol-
hozokba-szovhozokba kényszerített orosz nép és a föld kapcsolatát. Óva intett a mo-

¹² *Miért veszélyes...*, 169.

¹³ *Uo.*, 172.

¹⁴ Alekszandr SZOLZSENYICIN: *Hogyan mentsük meg Oroszországot?*, Magvető, Budapest, 1991, 7.

¹⁵ *Uo.*, 13.

¹⁶ *Uo.*, 46.

nopóliumok veszélyétől – olyan átalakulást javasolt, amely ezeket kizárná a kapitalista gazdaságból.

Szolzszenyicin úgy vélte, a Nyugat útja nem lehet Oroszországé is egyben: „»Így szólt az Úr: Álljatok az utakra, és nézzetek szét, és kérdezősködjetek a régi ösvények felől, melyik jó út, és azon járjatok (Jeremiás 6,16)«”.¹⁷ A Nyugattal kapcsolatos fenntartásait a Harvardon tartott beszédében ecsetelte (kritikájának egyes elemeit megtaláljuk már Dosztojevszkijnél vagy Bergyajevnél is), ahol éles hangon bírálta a kapitalizmust, az ateizmust és a materialista liberalizmust. Egy másik helyen így írt: „Ma a nyugati társadalmat éppen az bénítja meg, hogy elvesztette az igaz és a hamis állítások, az egyértelmű Jó és egyértelmű Rossz közötti különbséget [...]”.¹⁸

Három évvel későbbi írásában (*Az „orosz kérdés” a XX. század végén*) már kiábrándultan nyilatkozott a peresztrojkról, elítélte Gorbacsovot, amiért „azt kereste, hogyan őrizhetné meg, ha kissé módosított formában is, a kommunizmust és a pártnömenklatúra privilégiumait”.¹⁹ A glasznosztj sem segített az országon, csupán „szélesre tárta a kaput minden nekikeseredett nacionalizmus előtt is”.²⁰ Korábbi vitáirátának felütésére válaszul keserűen írta, hogy „egyre csak hullottak szegény védtelen fejünkre a betontömbök”.²¹ A kommunista berendezkedés fenntartói demokratikus színekbe öltöztek, mindennek a levét pedig az orosz nép itta meg. Szolzszenyicin ezért Gustave Le Bont idézve olyan politikai berendezkedés kialakítását indítványozta, amely megőrzi a nemzet önazonosságát hagyományainak figyelembevételével.

Ám ha azt mondjuk, „nemzeti hovatarozás”, soha nem a vérre, hanem mindenkor a szellemre, a tudatra gondolunk. A vérkeveredéstől semmi sem függ. Évszázadok óta létezik viszont az orosz szellem, az orosz kultúra, és mindazok, akik lelkükkel, tudatukkal, szívük fájdalmával ragaszkodnak ehhez az örökséghez – oroszok!²²

*

Szolzszenyicin élete utolsó éveit a nyilvánosságtól elzárkózva, csendesen töltötte. Élete utolsó nagyinterjújának végén a Spiegel riporterei még sok alkotóévet kívántak neki. Azt válaszolta: „Nem, nem. Ne tegyék. Ennyi elég volt.”²³ A moszkvai Donszkoj kolostor temetőjében helyezték örök nyugalomra, ahová a sztálini leszámolások áldozatai közül temettek sokakat.

¹⁷ *Uo.*, 54.

¹⁸ *A mi pluralistáink = SZOLZSENYICIN: Az „orosz kérdés”...*, 233.

¹⁹ *Az „orosz kérdés” a XX. század végén*, 355.

²⁰ *Uo.*, 355.

²¹ *Uo.*, 356.

²² *Uo.*, 370.

²³ *I Am Not Afraid of Death*, Christian Neef és Matthias Schepp interjúja Alekszandr Szolzszenyicinnel, Spiegel 2007. július 23. (www.spiegel.de/international/world/0,1518,496003-4,00.html).

